

Психофізичний стан дітей із церебральним паралічем та їх соціальна адаптація як педагогічна проблема

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський)

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень. Сучасна статистика свідчить, що майже 10 %, або 500 млн, людей у світі, у тому числі кожна десята в нашій країні – інвалід.

Незважаючи на успіхи медицини, їхній відсоток продовжує збільшуватись. У розвинутих країнах світу розроблення проблем соціальної адаптації й психофізичної реабілітації інвалідів, насамперед із діагнозом "церебральний параліч" (ЦП), є пріоритетним напрямом наукових досліджень. За останні роки ця патологія висунулася на одне з перших місць у всіх країнах світу; в Україні вона становить близько 41,9 % від загальної кількості дітей із вродженими вадами розвитку, а щороку реєструють близько 3000 нових випадків.

Останнім часом фізичне виховання застосовується як один із засобів соціальної адаптації дітей із церебральним паралічем у спеціальних навчальних закладах. Проте воно відзначається недостатньою результативністю. Для усунення наявних недоліків потрібно, передусім, здійснити комплексний науковий аналіз засобів, які використовуються для цього, а також впливу фізичних навантажень на рухову, фізичну й психічну сфери учнів, методів і методик, які використовуються в процесі їх фізичного виховання в спеціальних загально- та професійно-освітніх навчальних закладах.

Аналіз наукової літератури свідчить, що такі дослідження у вітчизняній науці практично відсутні [4], в іноземній – їх дещо більше, але в обох випадках вони відзначаються фрагментарним і несистемним характером. Відтак означена проблема далека від розв'язання, що й зумовлює необхідність нашого дослідження.

Роботу виконано відповідно до теми 01.08.13 "Удосконалення медичної допомоги населенню промислового регіону з особливими потребами" зведеного плану НДР на 2003–2008 рр. Міністерства охорони здоров'я (номер державної реєстрації – 0103U007883) згідно з Міжгалузевою комплексною програмою "Здоров'я нації" на 2002–2011 рр., у розробленні яких автори є співвиконавцями.

Завдання дослідження – теоретично дослідити стан розробленості проблеми педагогічного управління психофізичним станом дітей із ЦП у процесі фізичного виховання як складової їх соціальної адаптації.

Досягнення поставленої мети забезпечило використання комплексу адекватних загальнонаукових методів дослідження, а саме: аналізу й синтезу, індукції та дедукції, узагальнення, систематизації, порівняння.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. М. Hadders-Algra під реабілітацією розуміє глобальний характер цього процесу. Фахівці [1; 9] засвідчують, що він об'єднує різні аспекти життєдіяльності хворої особи, а саме: фізичний, соціальний, емоційний, рекреаційний, освітній, професійний та психологічний. За визначенням Міжнародної організації праці [6], зміст реабілітації полягає у відновленні здоров'я осіб з обмеженими фізичними й психічними здібностями для досягнення максимальної фізичної, психічної, соціальної та професійної повноцінності. У зв'язку із зазначеним сьогодні сформовано головні напрями реалізації соціально адаптаційних заходів у роботі з дітьми, які мають обмежені функції внаслідок захворювання на церебральний параліч: соціально-діяльнісний; психологічний; фізичний.

Соціально-діяльнісний напрям передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на адаптацію хворих до життя в умовах тяжкої вади, чіткий розподіл таких заходів у часі та між виконавчими структурами, – тільки за умови комплексного застосування різноманітних методик і процедур із лікування, професійної орієнтації, соціально-психологічної допомоги, а також апеляція до особистості хворого, виховання в нього вольових якостей, цілеспрямованості можна отримати певний успіх. При цьому на різних етапах онтогенезу дитини питома вага того або іншого заходу змінюється.

Психологічний напрям, на думку деяких дослідників [5], займає важливе місце в комплексі заходів для дітей шкільного віку з ЦП. Це пов'язано з тим, що саме в зазначений віковий період закладаються основні соціальні зв'язки, відбувається становлення, професійне самовизначення осо-

бистості, розпочинається його трудовий шлях. Від успіху соціально-адаптаційних і реабілітаційних заходів залежить подальша життєдіяльність молодих людей із ЦП.

Водночас виявлено, що досліджень, спрямованих на вивчення психологічних чинників соціальної адаптації й реабілітації дітей шкільного віку з ЦП, дуже мало [2]. Наявні дані дають підставу виокремити деякі чинники, що визначають успіх соціально-діяльничої адаптації: внутрішні (стан емоційно-вольової сфери, ступінь інтелектуальної неповносправності) та зовнішні (наявність психолого-педагогічної дії й взаємодії, вплив батьків або опікунів, вплив окремих референтних груп).

Сукупна взаємодія зазначених чинників буде по-різному впливати на процес соціально-діяльничої та соціальної адаптації дітей із ЦП: у випадку їх стихійної взаємодії досить велика ймовірність дезадаптації; педагогічно організована й спрямована дія, навпаки, сприяє певній корекції порушень психічних функцій, позитивній зміні особистісних рис, що перешкоджають процесу соціальної адаптації.

З іншого боку, виокремлення психологічних, соціально-діяльничих чинників та умов ефективного педагогічного впливу на процеси соціальної адаптації й реабілітації, а також проведення необхідної корекційної роботи з усунення несприятливого психологічного клімату в колективі – усе це важливі, але недостатні умови розв'язання проблеми. Автори [1; 2] зазначають, що ефективність психологічних заходів багаторазово збільшується при реалізації комплексного підходу, передусім у разі одночасного використання засобів фізичного виховання.

Проблема педагогічного управління фізичним станом дітей із ЦП є однією з найактуальніших психолого-педагогічних, біологічних і соціальних проблем, оскільки від її розв'язання значною мірою залежить успіх у наданні дитині з ЦП можливості повноцінно (у відведених хворобою межах) жити та активно співпрацювати з іншою частиною суспільства.

Для розв'язання проблеми рекомендується широко використовувати засоби фізичного виховання: на думку 30 % респондентів, успіх таких заходів залежить від точності діагнозу, результатів тестування й вибору на їх основі результатів найраціональніших методик. Основу останніх повинні складати фізичні вправи на корекцію постави та оволодіння життєво важливими руховими діями (35 % респондентів), на розвиток психомоторики (30 %), ігри, спорт і рекреативну діяльність (21 %), збільшення сили (14 %). Із наведеного переліку найбільша кількість дослідників надає перевагу рухливим та спортивним іграм [1; 2; 8; 9], деякі – гімнастичним вправам на м'ячі й із м'ячем, з обтяженнями [3], загальнорозвивальним вправам із предметами та без предметів, дихальним вправам, плаванню, розвитку ритмічності, рівноваги, гнучкості, сили за допомогою тренажерів, швидкості й витривалості за допомогою елементів спортивних ігор [4]. Останнім часом з'явилися пропозиції використовувати райттерапію (іпотерапія – їзда на конях верхи [7]).

Серед методів організації занять фізичними вправами вирізняються, принаймні, два основних – суворо регламентованої вправи та ігровий [9]. При цьому зазначається [2], що рухливі ігри мають перевагу над суворо дозованими вправами, яка полягає в наявності ініціативи, фантазії, творчості, емоційному забарвленні, стимулюванні рухової активності, вони не потребують спеціальної підготовки тих, хто займається, тощо. Водночас установлено, що більшість (71 %) дітей із ЦП, хоча й цікавляться ігровою та спортивною діяльністю, проте не мають змоги брати в ній участь (68 %) у зв'язку з низьким шансом бути учасником процесу (47 %); при цьому тільки 13 % таких дітей мали комплексні, а саме фізичні та психічні обмеження.

Спільним у більшості методик педагогічного управління психофізичним станом дітей із ЦП залишається підхід до їх розробки. Зокрема, за класифікацією [9] всі методики можна поділити на три групи: філогенетичної спрямованості; такі, що враховують переважно онтогенетичні особливості розвитку організму; аналітичного характеру, які спрямовані на формування й тренування окремих рухів. При цьому принципами змістової частини будь-якої методики є регулярність, систематичність і безперервність застосування фізичних вправ; сувора індивідуалізація вправ; урахування стадій захворювання, його важкості, вік дитини та психічний розвиток. Пропонується [4] також комплексне використання засобів фізичного виховання й фізіотерапевтичних методів.

З іншого боку, останнім часом з'являються дослідження, що дають змогу по-іншому подивитися на проблему змістової основи педагогічного управління психофізичним станом дітей із ЦП у процесі занять фізичними вправами. Зокрема, пропонується незалежно від нозології порушень опорно-рухового апарату об'єднувати їх в одну групу, оскільки всі вони мають спільні прояви: контрактуру, патологічний м'язовий тонус, локальні й генералізовані органічні порушення в координації роботи м'язів. У зв'язку з таким підходом запропоновано комплекси засобів і методів, які дають змогу поетапно досягати певних позитивних змін у діяльності опорно-рухового апарату хворої дитини. При

цьому для створення в неї біомеханічно правильного малюнка певного руху (рухової дії) потрібно повністю відмовитися від вільного виконання фізичних вправ, яке має місце в загальноприйнятих методиках фізичної реабілітації та лікувальної фізичної культури.

Деякі фахівці пропонують відійти від стандартного розуміння сутності змагального методу і його результатів. Так, у Канаді, Німеччині та деяких інших країнах широкого використання набули так звані “нові ігри” – зміна сутності змагальної діяльності в напрямі гуманізації через орієнтацію учасників на співпрацю, а не на конкуренцію, на боротьбу із собою, а не із суперником, недопущення будь-яких проявів агресивності або насильництва. У США та Японії сучасний підхід до реалізації рекреаційних й адаптаційних заходів із дітьми із ЦП передбачає розроблення, передусім, стандартів оцінки стану їхнього здоров’я. Зокрема, пропонується використовувати комплексний тест GMFM та систему оцінювання його результатів – GMFCS.

Іншим, не менш важливим питанням педагогічного управління є система педагогічного контролю за результатами рухової діяльності дітей із ЦП у процесі фізичного виховання. Дослідження свідчать, що система контролю повинна бути багатоцільовою й передбачати, принаймні, три групи тестів: на керування основними рухами, на психомоторику та функціональний стан. При цьому останні дослідження свідчать, що визначення спроможності тривалий час виконувати фізичну роботу найкраще характеризує проба на велоергометрі, оскільки вона стандартизована в частині методики проведення й відповідає всім вимогам теорії тестування.

Отже, аналіз наявних досліджень засвідчує невирішеність і неузгодженість питань, із пов’язаних змістом складників педагогічного управління психофізичним станом дітей із ЦП у процесі фізичного виховання як важливого засобу їх соціальної адаптації й фізичної реабілітації в спеціальних навчальних закладах.

Водночас наявні дослідження практично не відображають сучасних тенденцій розвитку галузі фізичної культури. Останні вже сьогодні спрямовані на вдосконалення системи педагогічного управління, що передбачає використання генетично зумовлених ознак індивіда. Аналіз виявив відсутність вітчизняних досліджень щодо психофізичних, моторних і морфофункціональних особливостей дітей із ЦП з урахуванням їхніх генетично зумовлених ознак (парціальних конституцій: темпераменту й характеру, ВНД, соматичного типу; абсолютних генетичних маркерів: композиції скелетних м’язів, серологічних факторів, смакового сприйняття ФТК, деяких показників дерматогліфіки та одонтогліфіки, груп крові). Іноземних досліджень у цьому напрямі дуже мало – вони пов’язані з вивченням соматотипологічних особливостей таких дітей, особливостей композиції їхніх скелетних м’язів і максимальною потужністю роботи.

Ураховуючи зазначене, розроблення ефективних технологій педагогічного управління психофізичним станом дітей із ЦП у процесі фізичного виховання в спеціальних навчальних закладах убачається у розв’язанні викладених вище завдань та формуванні на основі цього відповідних організаційних, змістових і контрольних-нормативних основ процесу.

Висновки й перспективи подальших досліджень. У системі соціальної адаптації дітей із ЦП фізичне виховання посідає провідне місце. Підходи до формування організаційної, змістової й контрольної-діагностичної основ фізичного виховання дітей із ЦП є неоднозначними. Водночас відсутні їх теоретико-методичне обґрунтування.

Чинні методики педагогічного управління психофізичним станом дітей із ЦП у процесі фізичного виховання практично не враховують сучасних тенденцій розвитку відповідної галузі науки, оскільки недосліджені питання, пов’язані з використанням генетичних маркерів як критеріїв для формування змісту складових частин педагогічного управління.

Список використаної літератури

1. Бадалян Л. О. Детские церебральные параличи : [учеб. пособие] / Бадалян Л. О., Журба Л. Т., Тимошина О. А. – Киев. : Здоровья, 1988. – 328 с.
2. Ганзина Н. В. Система рекреативно-восстановительных мероприятий в социальной адаптации инвалидов с последствиями детского церебрального паралича : автореф. дис. на соискание научной степени канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры” / Н. В. Ганзина. – М. : РГАФК, 1997. – 21 с.
3. Грец Г. Н. Методические приемы восстановления двигательной функции человека с использованием тренажеров, обеспечивающих “силовые добавки” в процессе выполнения движений : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры” / Г. Н. Грец. – М. : ВНИИФК, 1998. – 22 с.

4. Гузій О. В. Комплексна фізична реабілітація учнів 13–15 років з церебральним паралічем другої групи важкості захворювання : дис. ... канд. наук з фіз. вих. і спорту : 24.00.02 / Гузій Оксана Володимирівна. – Л., 2002. – 169 с.
5. Добровольская Т. А. Основные направления и методы реабилитационной психологической работы с инвалидами молодого возраста вследствие детского церебрального паралича / Т. А. Добровольская // Медико-социальная реабилитация больных и инвалидов вследствие ДЦП : сб. науч. тр. Ин-та дефектологии АПН СССР. – М. : [б. и.], 1991. – С. 112–120.
6. Жбиковский Я. Физкультура и спорт как средство социальной интеграции и адаптации инвалидов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теория и методика физического воспитания, спортивной тренировки и оздоровительной физической культуры” / Я. Жбиковский. – М. : Рос. гос. акад. физ. культуры, 1994. – 20 с.
7. Ионатамишвили Н. И. Райттерапия в развитии двигательных навыков при детских церебральных параличах / Н. И. Ионатамишвили, Д. Н. Цверава, М. Ш. Лория // Вопросы курортологии, физиотерапии и лечебной физической культуры. – 2002. – № 6. – С. 45–47.
8. Исанова В. А. Коррекция двигательных нарушений в поздней резидуальной стадии детского церебрального паралича : автореф. дис. ... канд. мед. наук : спец. 14.00.13 “Педиатрия” / В. А. Исанова. – М. : Моск. мед. стомат. ин-т, 1993. – 21 с.
9. Карепов Г. В. Лечебная физическая культура и физиотерапия в системе реабилитации больных травматической болезнью спинного мозга : [учеб. пособие] / Карепов Г. В. – Киев. : Здоровья, 1991. – 184 с.

Анотації

Дослідженням на теоретичному рівні з'ясовано, що в комплексі заходів соціальної адаптації осіб із церебральним паралічем провідне місце займають фізичні вправи. Водночас підходи до формування організаційного, змістового й контрольно-діагностичного рівнів їхньої рухової діяльності з використанням цих засобів дотепер не відображають досягнень галузевої науки, що засвідчує необхідність подальших досліджень у цьому напрямі.

***Ключові слова:** технології, педагогічне управління, рухова діяльність із використанням фізичних вправ, діти з церебральним паралічем.*

***Светлана Яковчук. Психофизическое состояние детей с церебральным параличом и их социальная адаптация как педагогическая проблема.** Исследованием на теоретическом уровне выяснено, что в комплексе мер социальной адаптации лиц с церебральным параличом ведущее место занимают физические упражнения. Подходы к формированию организационного, содержательного и контрольно-диагностического уровней их двигательной деятельности с использованием этих средств до сих пор не отражают достижений отраслевой науки, свидетельствует о необходимости дальнейших исследований в этом направлении.*

***Ключевые слова:** технологии, педагогическое управление, двигательная деятельность с использованием физических упражнений, дети с церебральным параличом.*

***Svitlana Yakobchuk. Psycho-Physical Condition of Children with Cerebral Palsy and Their Social Integration as a Pedagogical Problem.** Theoretical investigation proves that physical exercises take an important place in a rehabilitation complex. At the same time existing approaches at organizational, control and diagnostic levels do not take into consideration modern tendencies in the development of the branch of physical culture, namely the usage of genetic markers as a basis of technology of pedagogical governing of physical training and rehabilitation measures in the work with children who have limited cerebral palsy abilities.*

***Key words:** technologies, pedagogical governing, motor activity with physical exercises, children with cerebral palsy.*